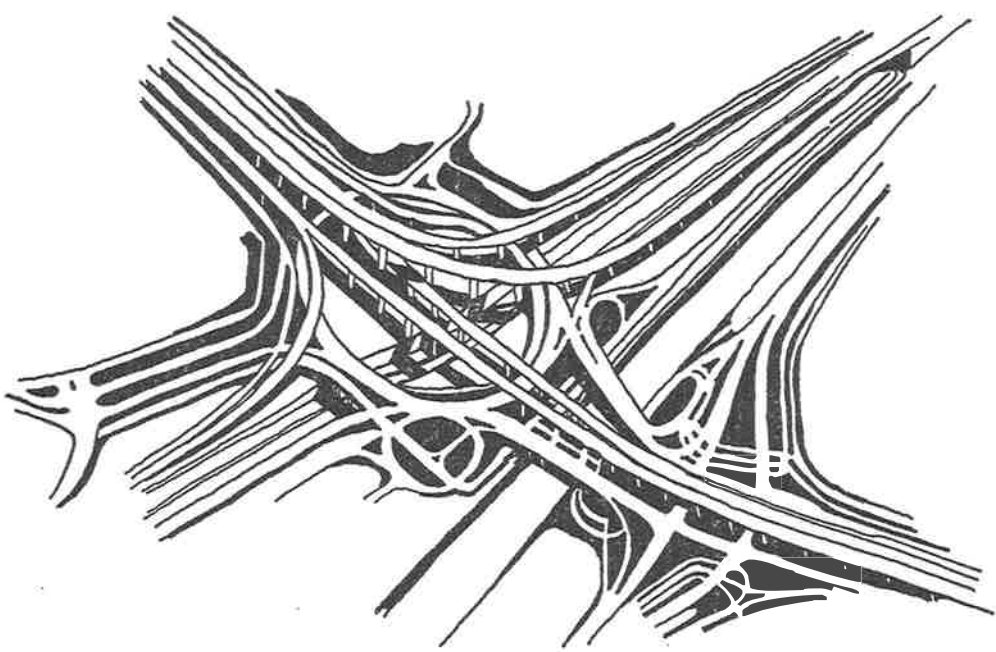
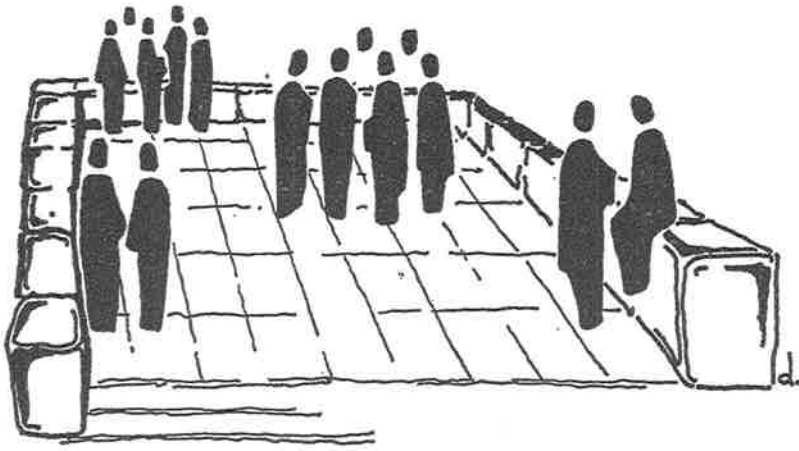

C 1942

kleinpolder plein

knooppunt ?

agora ?

dr. j. hamaker

14 FEB. 1973

KLEINPOLDER-PLEIN
-KNOOPPUNT?
-AGORA?

*Uit de dialoog op de
agora van ons huwelijk*

*Rede, uitgesproken
bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar
in de fysische beheersing van het binnenmilieu
aan de Afdeling der Bouwkunde
van de Technische Hogeschool te Eindhoven
op 10 november 1972
door dr. J. Hamaker*

Viert uwe Feesten!

In zekere zin zijn wij bijeen om een feest te vieren. Wij, dat bent u, onze gasten, en dat zijn de Technische Hogeschool en zijn spreker, samen als gastheren.

Om dit laatste tot uitdrukking te brengen heb ik voor deze bijeenkomst het protocol gekozen dat mij plaatst temidden van de collega's, waarmee ik dagelijks verkeer. Dat dit protocol het dragen van de toga voorschrijft, onderstreept een kernwoord uit mijn rede, nl. de samenhang.

Gastheren spreken elkaar niet toe; maar u, toehoorders, die van elders gekomen bent, wil ik mede namens de Technische Hogeschool hartelijk welkom heten.

Het feestelijk karakter is voor mij gelegen in de uitdaging door de Technische Hogeschool aan mij gesteld. Het vliegwiel van 25 jaar TNO-ervaring kwam daardoor tot stilstand en de laatste 5 à 10 jaar van mijn arbeidsleven mag ik proberen een nieuwe koers in te slaan in een nieuwe omgeving. Dat ik deze kans krijg dank ik mede aan velen, die op mijn levenspad aan mijn ontwikkeling hebben bijgedragen. Hen allen acht ik besloten in mijn dank aan haar, die ons hele volk vertegenwoordigt en die ook mijn benoeming met haar handtekening heeft bekrachtigd: Hare Majesteit Koningin Juliana.

Verantwoording

Over het algemeen is het een goede gewoonte om een intreerede op te bouwen op basis van facetten van het werkgebied van de orator. Ik zal die gewoonte niet volgen. Voor het houden van een oratie van deze soort is de tijd voorbij. Het is immers drie jaar geleden, dat de Nijverheidsorganisatie TNO mij op verzoek van de afdeling Bouwkunde in Eindhoven heeft gedetacheerd. Na een jaar van voorbereiding heb ik een rapport geschreven over de fysische beheersing van het binnenmilieu als onderdeel van de bouwkunde.

De gedachten die toen werden vastgelegd, hadden de inhoud van een intreerede kunnen vormen. In 1970-1971 was het een nieuwe combinatie

van op zichzelf bekende gegevens. Dat geldt nu niet meer. Geïnteresseerden verwijs ik daarom naar De Ingenieur waar het rapport staat afgedrukt [1]. Toch wil ik ten behoeve van hen, die niet op de hoogte zijn van de inhoud van mijn functie, niet aan mijn eigenlijke rede beginnen zonder u een korte indruk te hebben gegeven van mijn vakgebied.

Tot de fysische beheersing van het binnenmilieu reken ik de akoestische, klimatologische en verlichtingskundige maatregelen, die moeten worden genomen om er voor te zorgen, dat het milieu binnen een gebouw voor 100% van de tijd behaaglijk is. Dat is een eis die mede voortkomt uit het feit dat het buitenmilieu gedurende meer dan 75% van de tijd onbehaaglijk, dat is te lawaaierig, te warm of te koud, dan wel donker is.

De maatregelen ter beheersing van het milieu vormen een deel van de bouwkunde. Wanneer men los van de traditionele opvattingen over Architectuur over een gebouw nadenkt, blijkt het niets meer, maar ook niets minder te zijn, dan een verzameling ruimten, waarin een milieu moet heersen, dat aangenaam is ook in die 75% van de tijd waarin wij het buiten onaangenaam vinden. Het scheppen van dit binnenmilieu is een van de doelstellingen van het bouwen, het is dus bouwkunde.

Mijn taak is het beschreven gebied in de afdeling Bouwkunde in te brengen. Ik doe dit samen met andere docenten.

De eerste opdracht, die ik in 1939 voor de Warmte Stichting buiten de veilige muren van het laboratorium moest uitvoeren, was het meten van de ventilatie van een nieuw type koestallen in de Wieringermeer. Het is duidelijk, dat mijn huidige activiteit op die periode teruggaat.

Drie jaar geleden dacht ik, dat de uitdaging die mijn werk zou gaan bepalen, zou bestaan uit het transplanteren van bestaande kennis en ervaring in een bouwkunde-opleiding. Dit zou dan zo moeten gebeuren dat er geen afstotingsreacties door werden opgewekt. Dit probleem blijkt moeilijker dan ik had verwacht. Dat dit zo is, komt in deze rede toch maar terloops aan de orde, omdat het omgaan met bouwkunde en met bouwkunde-studenten een heel andere uitdaging stelde naast de vaktechnische. Meer dan elders wordt men nl. hier in de afdeling gedwongen een antwoord te zoeken op de vraag naar de mens en zijn maatschappij. Zonder inzicht hierin kan men geen gebouw ontwerpen dat goed functioneert, niet alleen nu maar ook gedurende de 100 jaar dat het blijft staan.

Deze vraag is zo ingewikkeld, dat ik geen oplossing kan aandragen. Ik kan er alleen mijn schijnwerper op richten. Iets van wat ik dan zie probeer ik in

deze rede duidelijk te maken.

Daaruit volgen dan enkele conclusies o.a. voor het onderwijs en voor de gebouwde omgeving.

Het gaat dus om een persoonlijke visie, niet om een wetenschappelijk betoog.

De maatschappij zal ik u daarbij voortoveren op basis van berichten uit kranten en tijdschriften, van waarnemingen op het TV-scherf en op basis van enkele gebeurtenissen die ik in eigen persoon heb beleefd. Alleen voor de juistheid van weergave van deze laatste kan ik instaan. De andere aanhalingen laten echter wel zien, hoe de wereld zich aan ons presenteert.

DE SCHIJNWERPER OP HET HUIDIGE DENKEN EN DOEN

Het Kleinpolderplein als symbool

Twee jaar lang trok ik van TNO naar de THE. Daarbij passeerde ik het Kleinpolderplein, noord van Rotterdam.

'Plein' heet deze technisch knappe constructie in beton; maar is het wel een plein? Dit woord is afgeleid uit het Latijnse 'planum', dit is vlakte. In een 50 jaar oud verklarend handwoordenboek van de Nederlandse taal vindt men voor plein: 'een geplaveide vlakte, zoals een dorpsplein, een kasteelplein, een marktplein'.

De laatste uitgave van Van Dale spreekt van 'een open ruimte voor het openbaar verkeer bestemd'. Men noemt dit dan een verkeersknooppunt. Het verschil tussen een knooppunt en een plein in de oude betekenis van het woord is belangrijk voor mijn rede. Het plein waar mensen elkaar ontmoeten, waar de dialoog ontstaat en in het oude Athene uit de dialoog het beleid ontsproot, geef ik daarom verder aan met de oude Griekse naam agora.

Van de oorspronkelijk bij het woord plein behorende associaties is in het Kleinpolderplein niets over. Wij voegden hier nl. een derde dimensie aan toe en schiepen ons daar in de Kleinpolder 4 à 5 niveaus, juist met het doel botsingen te vermijden.

De bedoeling is duidelijk. In dit knooppunt houden wij in hoge mate rekening met de mens. Een verkeersbotsing moet zo goed mogelijk worden voor-

komen. Bij de constructie van dit plein geldt dit de onbenoemde mens, maar de ontmoeting van mens tot mens wordt uit principe onmogelijk gemaakt.

Wanneer dit beeld zich eenmaal aan je opdringt, komt vanzelf de volgende vraag naar voren: zijn het nog wel mensen, die elkaar in dit plein ontlopen? Of zijn wij allemaal zo ingeblikt, dat ons eigen ik onherkenbaar is vervormd tot Volkswagens, Austin's, Renault's, Volvo's, etc.?

Misschien is het goed om ook bij die vraag even stil te staan.

Is ons eigen ik in het dagelijks leven – met of zonder auto – wel herkenbaar?

Kokonvorming

De persoon van een kamerlid gaat schuil achter de naam van zijn partij en de partijdiscipline, die, naar men zegt, voor het ogenblik bij het politieke spel hoort. Het is opvallend hoe kamerleden zich gedragen tijdens een uitgezonden discussie. Ze gedragen zich in de hier gebruikte beeldspraak 'ingeblikt'.

Mevrouw Van Someren-Downer begint een bijdrage aan 'Vrijheid en Democratie' met de woorden: 'U wilt wel van mij aannemen, dat ik niet ben aangesteld, om het op te nemen voor de bonzen van de PvdA. Toch dit keer even: Het gaat om niemand minder dan de Ombudsman, groot Nieuw-Linkser Marcel van Dam' [2]. Ze komt dan, in wat erop volgt, op voor het recht van Van Dam op een eigen mening. Ze komt op voor de pluriformiteit van meningen in een partij en sluit deze tirade over de Partij van de Arbeid met: 'Het moet je partij maar wezen'.

Schijn bedriegt hier. Mevrouw Van Someren wuift vanuit haar auto naar iemand die langs raast in een ander merk. Ze doet dit met geen ander doel dan om het verschil in merk aan de orde te stellen. Het ging niet om de mens Van Dam noch om de inhoud van zijn mening.

Ondertussen raast ze voort in haar eigen auto.

In de politiek is het ingeblikt zijn manifest.

Ook vakdisciplines kunnen mensen inblikken. Onlangs ontstond in de afdeling Bouwkunde een gesprek over de verlichting van gebouwen. Een van de hoogleraren vertelde, dat hij een advies over de verlichting van een door hem ontworpen gebouw in de wind had geslagen. De benodigde hoeveelheid armaturen zou de architectonische vormgeving van zijn plafond

hebben geschaad. Hij verlaagde dat aantal tot de helft. Toen het gebouw gereed was en hij erin rondliep kreeg hij spijt, dat hij niet nog verder was gegaan, nl. tot 25%. Het ging hem om de architectonische indruk; hoe de gebruikers van het gebouw oordeelden was hem niet bekend.

Ik repliceerde hierop, dat ik op het terrein van deze TH gebouwen met een glasgevel zou kunnen aanwijzen, waar ik, juist terwille van de gebruiker, het percentage glas in de gevel graag tot 50% van het huidige zou hebben teruggebracht, om dan later, op een zonnige dag in het zomerhalfjaar, misschien te ervaren, dat 25% nog beter was geweest. Voor mij ligt de nadruk op de functionaliteit, op de waarde voor de gebruiker.

Onze bedrijfsarts verklaart bv. een loopbrug van de TH op zonnige dagen voor mensen met hartklachten verboden terrein. Het kan er 50 à 60 °C worden.

Natuurlijk ben ik het ook eens met die vriend, die op mijn benoeming aan de TH reageerde met: 'God beware ons voor alleen maar functionele gebouwen'.

Werken met oogkleppen op

Naar mijn mening vergiste de president van een rechtbank zich, toen hij een geluidhinderprobleem tussen twee burens zonder deskundige hulp in kort geding behandelde. Hij ging met eigen oren luisteren naar de mate waarin het lawaai van een stofzuiger door een woningscheidende wand heendringt [3]. Op korte termijn zal zo'n optreden succes hebben tengevolge van het psychologisch effect van de persoonlijke aandacht. Dit zegt echter niets over het al of niet aanwezig zijn van blijvende hinder.

Hoe gevoelig zijn de oren van deze rechter voor de toonhoogte van het geluid dat de stofzuiger maakt? Wat is het verschil tussen een korte waarneming en een permanent storend lawaai?

Hoewel er goede maatstaven bestaan op dit gebied, werden ze niet gebruikt. De rechter stapte in zijn auto waarop men zich naast het kenteken ook de letters M(inisterie van) J(ustitie) kan denken. Hij reed over de hoogste van de ongelijkvloerse kruisingen – de via justitia – zich schijnbaar niet bewust van het bedrijf in andere disciplines onder hem; recht gaat boven alles. Jammer! Gezien vanuit een andere discipline lijkt het uitgesloten, dat hij de strijdenden hielp. In ieder geval miste hij een kans om het maatschappelijk euvel van woningen van slechte akoestische kwaliteit aan de orde te

stellen, resp. op de praktische onmogelijkheid te wijzen deskundigen te betrekken bij een pro-deo-geding.

Een ander voorbeeld van werken met oogkleppen op hebben wij kunnen zien bij de Nijverheidsorganisatie TNO, die in de vijftiger jaren acquisitie heeft gepleegd onder de motto's 'Speurwerk maakt sterk' en 'Beter in het heden gespeurd dan morgen getreurd'. Deze leuzen deden het goed in dat tijdsgewricht. Ze stelden echter speurwerk centraal. Nu weten wij, dat speurwerk bij de ontwikkeling slechts een voorwaarde is naast andere, en niet de ene voorwaarde die alles bepaalt. Zijn die andere voorwaarden niet vervuld, dan heeft het doen van speurwerk geen enkele zin.

Van de andere voorwaarden noem ik als belangrijkste de noodzaak van het hebben van een directie met helicopter-view over alle factoren samen. Daarna volgen: het op de juiste wijze formuleren van de probleemstelling; het verstaan van de antwoorden die speurwerk geeft; het verder ontwikkelen van het produkt en het in productie nemen hiervan; en tenslotte het openen van de markt. Voor al deze activiteiten moet men het juiste personeel kunnen inzetten en over de nodige financiële middelen kunnen beschikken.

De totale kosten zijn tientallen malen hoger dan die van het speurwerk alleen.

Veel goede ideeën, gevolgd door goed speurwerk, zijn op een van de andere factoren vastgelopen. Men had in die gevallen de samenhang van alle factoren niet tijdig gezien.

Samenhang gezien vanuit een kokon

De heer J.Varkevisser, medewerker van de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Vakcentrales geeft ons een voorbeeld van een poging samenhangen te zien [4]. Hij doet dit echter vanuit een kokon. Hij gaat met referentie aan het rapport van de Club van Rome [5] in op de ontwikkeling van de bevolking in Nederland door een verloop van de bevolking te berekenen waarbij wij in 2072 evenveel Nederlanders zouden hebben als in 1972. Varkevisser voorziet in deze studie o.a. arbeidstijdsverkorting. Hij merkt verder op, dat bij een afnemend aantal geboorten betere onderwijsomstandigheden zullen ontstaan, omdat het aantal leerlingen per klasse zal afnemen.

Hierbij is hij terechtgekomen op een weg, waarbij zijn referentie aan het rapport

van de Club van Rome onaanvaardbaar is. Hij kijkt vanuit zijn auto, hij is niet uitgestapt; of beter nog: hij neemt het rapport van de Club van Rome mee in zijn auto.

Varkevisser stelt Nederland in de plaats van de wereld en isoleert de bevolkingsgroei uit de vijf factoren, die Meadows in hun onderlinge samenhang bekeek. Varkevisser doet dit vanuit zijn eigen referentiekader.

Met de volgende voorbeelden zal ik laten zien, dat dit naar mijn mening zinloos is.

1. In het model van Meadows-Forrester lijkt een wereldwijde spreiding van welvaart waarschijnlijk. Dat zal voor het Westen een daling van welvaart betekenen. Hoe reageren arbeidstijden en leerlingenscalen daarop?
2. In je vrije tijd ben je consumptief bezig. Arbeidstijdverkorting is vrijetijdverlenging. Dit levert dus een verhoogde consumptie; dat eist op zijn beurt een verhoging van de productie. Het resultaat is een eerder bereiken van de grenzen van de groei.

Samenhang beschouwd met oogkleppen op

In de toelichting op de begroting van onderwijs en wetenschappen 1973 kan men het volgende lezen: 'Voor 1990 wordt op basis van dit model een uitgaven-percentages van 3 van het nationaal inkomen geraamd, bij een verwacht aantal studenten van 250.000 [6]. 'Dit model' is het vigerende onderwijsmodel.

Aanpassing aan de gevolgen van de wet herstructurering van het wetenschappelijk onderwijs heeft schattingen voor de toekomst opgeleverd, in 1970 verricht door het Centraal Plan Bureau (Tabel 1). Ik kies bewust de hoge waarden uit deze tabel, omdat wij in 1972 reeds 10% meer eerstejaars zagen komen dan het gemiddelde van de twee schattingen voor dat jaar aangaf.

Onze taakstelling wordt dan om te beginnen in 1990 jaarlijks ten minste 47000 nieuwe eerstejaars op te vangen met als gevolg dat na 1995 jaarlijks 30.000 nieuwe academici in de gelederen van onze arbeidsmacht intreden. Ik denk mij het aantal eerstejaars na 1990 in dit betoog constant.

Het Ministerie zoekt de samenhang tussen deze taakstelling en de organisatorische en financiële consequenties daarvan, maar ziet door de oogkleppen de maatschappelijke gevolgen niet. Men spreekt echter over de opleiding van mensen, massale aantallen mensen; hun toekomst als afgestudeerden

laat men buiten beschouwing.

Deze mensen beëindigen hun studie op een leeftijd, die het hun mogelijk maakt nog 40 jaar aan het arbeidsproces mee te doen. In 2035 is er dan een academisch gevormde arbeidsmacht van 1.200.000 mensen beschikbaar. Zullen zij ook als academici bezig zijn? De toestand is nu reeds somber. In 1971 schreef Dr.W.H.Vermeulen reeds, dat in de periode 1971-1978 11 à 12.000 juristen zullen afstuderen [7]. Hiervan zal slechts 30% in een werkring terecht komen, waarvoor de juridische studie noodzakelijk is. Voor nog eens 25% zal de studie nuttig zijn. Voor de overige 40 à 50% zal een middelbare opleiding ook kunnen voldoen.

Dit is geen conjunctureel probleem; reeds in 1965 verdiende 14% van de juristen minder dan tijdgenoten van dezelfde leeftijd in vergelijkbare posities, maar met een lagere opleiding. Aldus Dr.Vermeulen. Dit is een teken aan de wand uit 1965. Naar analogie daarvan durf ik de markante verschillen tussen aanbod en vraag, die in 1971 en 1972 bij andere studierichtingen manifest worden, structureel te noemen.

Ik noteerde uit De Ingenieur dat er meer dan twee maal zo'n groot aanbod zal zijn van bouwkundig ingenieurs als de vraag die men verwacht [1]; uit Intermediair dat er drie maal zoveel fysici afstuderen als met de vraag overeenkomt [8]; uit de Zierikzeesche Nieuwsbode dat in 1980 1000 à 2000 biologen in een functie terecht zullen moeten komen, die niet bij hun opleiding (sniveau) past [9].

In een recent nummer van ESB vindt men dit probleem nog eens heel pregnant gesteld [10]. Dr.F.J.M.van Oudenhoven en de heer R.Willems leveren een bijdrage, waarin zij stellen, dat de discrepantie tussen het ontwikkelingsniveau van de Nederlander en de behoeften van de arbeidsmarkt thans reeds onheilspellend is. Van 1968 naar 1973 neemt het aanbod van arbeid voor ongeschoolden met alleen LO af van 53 naar 50% van de arbeidsplaatsen. In dezelfde periode neemt het percentage schoolverlaters op dit niveau af van 27 naar 18%. Twee maal zoveel vraag als aanbod gaat dus over in drie maal zoveel; vandaar de buitenlandse arbeiders.

Voor de som van semi-hoge en hoger geschoolden blijft het aanbod van plaatsen in dezelfde 5 jaar gelijk op 4% van het totaal aantal arbeidsplaatsen. Het percentage schoolverlaters op deze niveaus stijgt van 8 naar 11%. Twee maal zo'n groot aanbod als met de vraag overeenkomt gaat dus over in drie maal zo'n groot aanbod; vandaar ook een structureel overschot aan semi-hoge en hoger geschoolden.

Hoe wordt dit na 1990?

De taakstellende prognose voor de bevolkingsontwikkeling volgens Varkevissier geeft voor de periode 1995-2035 een bevolkingsomvang van circa

14,5 miljoen. De jaarlijkse geboorte-aantallen stelt hij te beginnen in 1977 op 180.000 (1969: 248.000; 1970: 239.000; 1971: 227.000; 1972 naar schatting 222.000). Hieruit zou volgen dat na 1995 26% van een jaargang Nederlanders zich voor de studie zal melden (nu 8%) en dat in 2035 16% van de Nederlanders in de leeftijdsklasse 25-65 jaar academisch is gevormd (nu ruim 1%).

Een iets andere prognose voor de bevolkingsontwikkeling tast het principe van deze analyse niet aan.

Zoals ik heb laten zien zitten wij nu reeds met de voorboden van de toekomstige problemen. Hoewel de toelichting op de begroting zegt, dat schaalvergroting dringend noodzakelijk blijft, omdat de ontplooiingsmogelijkheid van toekomstige generaties in het geding is [6], heb ik tevergeefs gezocht naar de aankondiging van maatregelen, die die ontplooiing, door het toepassen van de kennis na de studie, mogelijk moeten maken. Alleen in de begroting van het ministerie van sociale zaken kondigt men het begin van een project 'Arbeidsvoorziening Academici en Hoger Leidinggevend Personeel' aan. Dit is werkeloosheidsbestrijding en niet een ombouwen van de maatschappij, zodat academici hun ontwikkeling kunnen gebruiken en niet gefrustreerd raken. De maatschappelijke selectie wordt veel zwaarder dan welke selectie op school of tijdens de studie ook.

Wat moeten wij nu reeds bouwen voor de miljoenen ongeschoolde gastarbeiders die wij rond de eeuwwisseling nodig zullen hebben? Gaan wij hoger-onderwijs-wet-woningen bouwen in plaats van woning-wet-woningen?

De dialoog

Mijn visie op de dialoog gaat terug op persoonlijke ervaringen.

Twee jaar geleden waren wij met ruim vijftig leden van de afdeling, merendeels studenten, gedurende vijf dagen op de Pietersberg in Oosterbeek.

Wij discussieerden over problemen van het onderwijs in de bouwkunde.

De bouwkunde is nauw verwant met problemen van de mens en zijn maatschappij. Men bouwt voor de mens en men bouwt door dit te doen aan zijn maatschappij. Daar spraken wij over.

Twee dagen lang reden wij langs elkaar als op een knooppunt. Wij etaleerden onze zekerheden. Daarna stapten wij uit onze auto's en gingen over op het luisteren naar de ander, op het vragen naar zijn bedoelingen, enz. Nu achteraf zeg ik: wij stelden elkaar in de vrijheid onszelf te mogen zijn en toch geaccepteerd te worden. Geen vrijheid die je opeist, maar vrijheid

die je krijgt van een ander, als daad van de ander.

Het knooppunt was geslecht en met het puin was de agora geplaveid. De dialoog kwam tot stand.

Ik heb dus ervaren, dat dit mogelijk is. Wel was de situatie, waarin die ervaring viel, er een, waarin de dialoog niet onder de druk stond van de noodzaak er een beleid aan te ontlennen. Maar toch is deze ervaring even reëel als het elkaar passeren op een knooppunt.

Dames en Heren,

Aan de hand van een aantal flitsen, ontleend aan het dagelijks leven en de dagelijkse voorlichting, heb ik getracht te laten zien, dat de maatschappelijke werkelijkheid zo gecompliceerd is, dat de eenling die niet meer kan overzien. Dat betekent, dat wij voor iedere zaak van enige importantie op samenwerking zijn aangewezen. Gaan wij die samenwerking niet aan dan wordt de kwaliteit van ons werk niet goed. Een wezenlijke gedachtenwisseling tussen individuele mensen is dus nodig. Het team moet als op een agora debatteren en een beleid bepalen.

Wanneer wij ons in onze auto's opsluiten en 'my car is my castle' maken, lukt dit niet. Wij passeren elkaar dan als bij een knooppunt. Waarom doen wij dit? Het woord castle beeldt het goed uit. Wij doen het om onze gebrekkige zekerheid te beschermen. Zonder zekerheid kunnen wij immers niet leven. Daarom bouwen wij ook in geestelijk opzicht Kleinpolderpleinen als knooppunt en ontlopen wij de agora.

DE KENTERING

Dames en Heren,

Dit was de maatschappij nu, vandaag. Er is echter een kentering in onze cultuur waar te nemen.

Wij zijn op weg van het verder ontwikkelen van ons kunnen, met dit kunnen zelf als doel, naar de studie van de vraag wat wij eigenlijk willen. Is uitbreiding van ons kunnen daarvoor nodig, dan zullen wij dit te rechter tijd wel verder ontwikkelen.

Het ontstaan van het rapport van de Club van Rome wijst b.v. op die verande-

ring in ons denken. U vindt het verder weerspiegeld in actiegroepen, in de roep om inspraak, in het verlangen naar 'birth control of innovations', etc. Een maanreis zou nu niet meer worden opgezet, noch een Concorde ontwikkeld.

Een merkwaardige illustratie van de kentering ligt voor mij in de vergelijking van de uitspraken van twee wetenschapsmensen uit onze naaste omgeving. Ter voorbereiding van een congres over 'technologie en nationaal beleid', schreef Dr.Ir.A.E.Pannenburg in oktober 1970: 'Een analyse, gestaafd met verschillende voorbeelden, wijst uit, dat voor innovatie-bevordering het scheppen van een vraag naar in technische zin geavanceerde produkten belangrijker is dan financiële steun bij de ontwikkeling hiervan' [11]. Hierin is innovatie doel, het scheppen van een vraag middel; de gedachte aan de behoefte van de mens komt niet naar voren.

Op 23 februari 1972, tijdens de 5e internationale TNO-conferentie, zegt Prof.Dr.H.B.G.Casimir: 'To use another metaphor: in many industries we have today an enormously rich, but also a more or less rounded off palette of colours; with these we have to make our compositions. It is not a new pigment that will revolutionize our art. This leads to a shift from 'what is possible' to 'what is desirable', from 'what can you do' to 'what do you want to do, and what is the best way to realize these aims'. One might also say, there is a shift from thinking in components to thinking in systems' [12].

Wat een wereld van verschil in ruim een jaar!

In het contact met de bouwkunde en met de studenten van de afdeling van die naam begonnen de geschilderde problemen voor mij te leven en werd het bestaan van de kentering mij duidelijk.

Deze moet doorgaan; maar hoe kunnen wij daarbij helpen?

Voor ik daarover spreek, wil ik eerst een beschouwing van Dag Hammarskjöld citeren:

'Het snijdt door je hart als je duidelijk ziet, hoe iemand zijn hele ziel heeft neergelegd in een resultaat, welks hulpeloze onvolmaaktheid en futiliteit alleen hij niet direct inziet.

Maar is hier niet alleen sprake van graduele verschillen?

Is de pathetische grootheid van het menselijk leven niet voor een deel juist verbonden met de eeuwige disproportie tussen de eerlijkheid van het streven en de nietigheid van het resultaat – in deze wereld van beschermend zelfbedrog? Dat wij allen – iedereen – onszelf zo ernstig nemen, is niet alleen maar belachelijk [13].

WEGWIJZERS NAAR DE TOEKOMST

Aan de zojuist geciteerde overdenking ontleen ik – in alle bescheidenheid – de moed om mijn schijnwerper vooruit te richten. Daarbij probeer ik enige ordening te brengen in gedachten, die men op verschillende plaatsen reeds kan vinden. Misschien gelukt het mij daarbij een klein stapje vooruit te komen ten opzichte van de visie van anderen.

Het gaat hierbij dus om de wensen van mensen in hun, de hele samenleving omvattend verband.

Verkeerstekens bij de agora

Met vijf korte beschouwingen, die betrekking hebben op de grenzen waarbinnen of de omstandigheden waaronder die wensen naar voren kunnen komen, wil ik beginnen.

1. Ik heb u de kentering geschilderd als een op de voorgrond komen van aandacht voor de vraag: Wat willen wij eigenlijk? Dit is tegenwoordig aan de orde. Actiegroepen vragen om inspraak. Het zal u duidelijk zijn, dat dit in mijn ogen geen modeverschijnsel is, maar dat de invloed van de mensen op hun maatschappij meer direct tot uitdrukking behoort te komen.

In dit verband kan men acties zien als reactie op te weinig inspraak.

Ze leiden op dit moment echter tot een scheef trekken van de overwegingen. Men weigert bijvoorbeeld de bouw van een elektrische centrale uit overwegingen van milieubescherming en geeft daarbij geen oplossing voor het moment, een paar jaar later, wanneer de stroomvoorziening niet meer aan de vraag kan voldoen.

Wij kiezen dus voor inspraak in plaats van actie. De inspraak moet dan gestructureerd worden en bovendien onderscheiden worden van beslissingsrecht. Doet men dit niet, dan leidt een heterogeniteit van verwachtingen zeker tot conflicten. Door structurering kan ook worden vermeden, dat iedereen zich met alles bemoeit.

Zijn er na de structurering nog acties te verwachten? Ik hoop van wel! Dit mag paradoxaal klinken, maar wij weten, dat de beteugeling van vurige verlangens in het compromis nooit zal leiden tot geïnspireerd handelen. 'Emotions alone give rise to actions'.

Maatschappelijke ontwikkelingen verlopen traag wanneer het initiatief van

de top komt. Hiervoor zijn verscheidene redenen aan te geven. Een daarvan is dat de massa meestal achterblijft bij de voorhoede. Wordt er in de massa een duidelijke wens manifest, dan heeft dit omgekeerd een stroomversnelling tot gevolg.

Enige versnelling kunnen wij best gebruiken.

De actiegroep blijft dus bestaan als initiatiefgroep, die de weg naar een andere aanpak wijst.

Zulke acties behoren dan wel in inspraakprocedures te worden uitgewerkt, anders slaat de balans door zijn evenwicht heen. De actie moet daarbij goed worden geëvalueerd.

2. Het is onmogelijk om een representatieve vertegenwoordiging van de verschillende bevolkingsgroepen bij de inspraak te betrekken. Men kan in dit verband zelfs wel spreken van het bestaan van een vrijheid tot non-participatie, die dit onmogelijk maakt.

Hieraan kleven twee problemen. In de eerste plaats dreigt het niet-representatieve karakter van de vertegenwoordiging de voorlichting van mensen met beslissingsrecht, scheef te trekken. De groep met deze bevoegdheid moet dus van zodanige wijsheid zijn, dat men de balans toch in evenwicht weet te krijgen. Het tweede probleem is dat iemand, die in eerste instantie niet in de inspraak heeft geparticipeerd, in latere instanties in het algemeen niet zal mogen interveniëren.

3. Tot goed begrip van wat volgt, wil ik eerst opmerken, dat het ter visie leggen van plannen en het inwachten van bezwaarschriften, die al of niet gegrond kunnen worden verklaard, een tegenspraak-procedure vormen. Deze is bedoeld om de rechten van de individuele burger te beschermen. Wij kennen hier dan ook de mogelijkheid van hoger beroep.

Zo'n procedure is pas mogelijk als een ontwerp gereed is. Dan pas weet men of zijn rechten worden aangetast.

Inspraak daarentegen zou kunnen beginnen als de eerste planschets gereed is; het is nl. het betrekken bij het opstellen van plannen door het formuleren van de wensen van mensen.

4. Ook de hoorzitting levert geen bijdrage tot inspraak. Er vindt geen overleg plaats, maar ter zitting worden een reeks verklaringen afgelegd. De wethouder gaat erheen in de hoop iets te horen waar hij iets aan heeft, en in de zekerheid, dat er een heterogeniteit van verwachtingen bestaat, omdat de gehoorde verwachten, dat hun stoom afblazen reële invloed zal hebben.

5. Georg Picht heeft in zijn boekje 'Mut zur Utopie' duidelijk gemaakt, dat het maken van toekomstplannen en het bewaren van de objectiviteit onverenigbaar zijn [14]. De toekomst bestaat nog niet. Men kan deze daarom niet objectief beschouwen. Iedere voorstelling, die men zich van de toekomst

maakt, kan niet anders dan subjectief zijn.

Hier komt dan nog bij, dat de mens geen rationeel maar juist een irrationeel reagerend wezen is. Men kan dus niet voorspellen hoe de toekomst zich zal ontwikkelen en men zal altijd in een scala van mogelijkheden willen denken. Door uit dit scala te kiezen en daarop de beslissingen van vandaag te baseren, werkt men mee aan de ontwikkeling van de maatschappij van de toekomst. Hierin moet speelruimte zitten voor de latere aanpassing.

Bouwkunde en ruimtelijke ordening zijn in dit opzicht in een moeilijke positie. Alles wat zij realiseren is toekomstgericht, maar zodra het er staat, is er geen alternatief meer mogelijk. Bouwen betekent transformeren van de omgeving tot een blauwdruk van de toekomstige samenleving, die wij nog niet kennen. Wat wel vaststaat is, dat de armslag, die je krijgt in je woning en woonomgeving in relatie staat tot de armslag, die je jezelf opbouwt in je levenspatroon.

Men zou wel graag willen weten welke wensen de mensen hebben, die een gebouw achtereenvolgens gaan gebruiken. Dit is onmogelijk.

Daarom: de armslag in de vorm van speelruimte, die men nu inbouwt, bepaalt later de waarde.

De wensen van mensen

Op het terrein van de ruimtelijke ordening is inspraak als uiting van wensen al een verworvenheid geworden. De grenzen tussen inspraak en beslissingsrecht zijn echter niet altijd scherp getrokken.

Over deze begrippencombinatie oriënteerde ik mij o.a. bij Rienk Idenburg, bij de Stichting Architecten Research en in een recente publicatie van Drs.H.P.G.Hoorn, geschreven uitgaande van de ervaringen met diverse inspraakprocedures in de 17 grootste steden van ons land [15, 16, 17]. Hoorn geeft een nadere uitwerking van de definitie van inspraak afkomstig van de Raad van Advies voor de Ruimtelijke Ordening [20].

De structurering, waar ik over sprak, moet aansluiten aan de niveaus in onze samenleving. In de ruimtelijke ordening zijn dit het land, de provincie, de regio, de stad, de wijk, de buurt, de straat, het huis en de kamer. Ieder heeft dan – hetzij zelf, hetzij via zijn vertegenwoordigers – beslissingsrecht op het eigen niveau en inspraak op het naastliggende, meer omvattende niveau. Hoorn spreekt dan ook al van wijk-, buurt- en dorpsraden.

Om het nu wat concreter te maken, geef ik een voorbeeld:

Een kind mag beslissen over de indeling van zijn kamer, zijn beslissingsgebied wordt bepaald door de muren van het vertrek en door de materiële en geldelijke middelen die hij ter beschikking krijgt van de grotere groep, het gezin. In dat gezin heeft hij in ieder geval inspraak.

In een situatie waarbij meerdere mensen zijn betrokken, maar waarvan zij allen een integrerend deel uitmaken, kan het ook zijn dat zij samen beslissen, uit de aard van de zaak weer binnen de ruimte die hun beslissingsgebied hen laat. Hier is dan sprake van een medebeslissingsrecht van de individuele persoon. In een commune kunnen alle leden medebeslissingsrecht hebben over de verdeling van de kamers van een huis en over de verdeling van de materiële en geldelijke middelen, beschikbaar voor de inrichting.

Het noemen van een beslissingsgebied of een inspraak-gebied als een begrenzing vindt men niet bij de door mij genoemde auteurs.

Omgezet naar de studiesituatie: een student mag autonoom zijn studiepakket samenstellen binnen de grenzen van zijn autonomie.

Deze grenzen zijn zeer reëel en ze zijn niet alleen geografisch en financieel bepaald, maar bv. ook wettelijk. De autonomie van een student is ook begrensd door het Academisch Statuut en door de grenzen van de bouwkunde, zoals de Afdelingsraad die ziet, maar vooral ook door de autonomie van alle andere leden van zijn gemeenschap.

Ook de Afdelingsraad heeft op zijn beurt zeggenschap binnen een bepaald gebied, enz.

Het woord autonomie, dat ik hier van de studenten overnam, is daarom zo gevaarlijk, omdat men het gevoel krijgt dat er geen grenzen zijn. Men zit dan direct weer in de heterogeniteit van verwachtingen.

Autonomie echter is verwant aan vrijheid. Net als bij de vrijheid kun je je autonomie niet opeisen. Het gaat om de daad van de anderen, die je autonomie geven. Dit is de meest essentiële begrenzing.

Met het noemen van wijk-, buurt- en dorpsraden zou men kunnen gaan denken, dat er naast onze volksvertegenwoordigers een tweede categorie afgevaardigden komt te staan. Men mag hier naar mijn mening geen concurrentie in zien noch een uitholling van bestaande verantwoordelijkheden. De inspraakorganen bezien nl. in de geschetste structuur altijd een kleiner terrein dan de groep met beslissingsrecht over het betrokken probleem. De inspraakgroep mag – binnen een groot kader – een probleem eenzijdig belichten. De vertegenwoordigers met beslissingsbevoegdheid behoren juist de samenhang der dingen te zien. Het is wel goed als zij uit aangeboden alternatieven kunnen kiezen.

Een inspraakprocedure kan de volksvertegenwoordigers soms helpen door deze samenhang aan de orde te stellen op terreinen, die in het ambtelijk apparaat gescheiden zijn. Volgens de dagbladen laat de recente nota over ruimtelijke plannen zien, dat dit voor beslissingen van verstreckende, landelijke betekenis wel in het ambtelijk overleg zal worden ingebouwd. Bij de individuele burger echter komen plannen voor wegen, bestemmingsplannen, herverkavelingen, etc. samen, ook wanneer het niet om de grote vragen gaat. Dan kan hij de samenhang aan de orde stellen.

Over de inspraakstructuur sprak ik vanuit de ruimtelijke problematiek. Maar hoe betrekken wij degenen, die de gevolgen van de massificatie van het hoger onderwijs zullen ondervinden bij de beleidsvoorbereiding op dat gebied? Er blijft nog heel veel te organiseren om de betrokkenen ook in zulke gevallen in staat te stellen hun wensen te doen horen.

Idenburg geeft wel aan dat dit nodig is, maar niet hoe dit moet worden opgezet. Alleen vanuit een groot maatschappelijk engagement kunnen deze wensen naar voren komen. Het zal niet te structureren zijn, omdat de samenstelling van de groep betrokkenen zal wisselen. Het inbouwen van ingangen voor inspraak in het overheidsapparaat is daarom het enige wat men doen kan. Dat op zichzelf is alweer het slechten van een knooppunt en het bouwen van een agora.

De samenhang

Laten we niet denken, dat de overheid de noodzaak niet ziet van een beleid, dat gericht is op de behoefte van mensen en een beleid, waarbij de verwevenheid der dingen is verdisconteerd.

Het is echter moeilijk om de mensen, die met de uitvoering van een beleid zijn belast, op te dragen ook het beleid voor de lange termijn voor te bereiden. Natuurlijk moeten zij er wel bij worden betrokken. Veelal ontbreekt hun de tijd, maar bovendien is hun denken zo op de uitvoering gericht, dat het hun moeilijk valt uit de auto te stappen en een uitzicht op de verte te beleven. De overheid heeft zich daarom adviesraden geschapen, niet bezet met belangenvertegenwoordigers zoals in de SER, maar met deskundigen die onafhankelijk zijn van belangengroeperingen. Het zijn geen inspraakraden voor het beleid op de korte termijn, maar beleidsadviesraden zoals

de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid en de Raad van Advies voor het Wetenschapsbeleid.

Het is naar mijn mening met name dit type raden, dat tot taak zal kunnen krijgen om de wensen van mensen en de samenhang van maatschappelijke ontwikkelingen in hun beleidsadviezen te verwerken. Tot deze taak behoort bv. het adviseren over de massificatie van het hoger onderwijs en de gevolgen daarvan voor mens en maatschappij.

Het zal dikwijls voorkomen, dat men pas advies kan geven, wanneer de resultaten van nader onderzoek beschikbaar zijn.

Ook bij de normale voorbereiding en uitvoering van het beleid, zoals dit op ieder ministerie plaats vindt, kan men op problemen stuiten, die om research vragen. Soms zal men het onderzoek direct kunnen uitbesteden aan een daarvoor geschikt instituut, maar juist omdat de samenhang meer en meer aan de orde komt, kan dat moeilijk worden. Zo ontstond de gedachte aan een nieuwe categorie adviesraden, die nu opkomen.

Sommige ontstaan op een of andere wijze in TNO-verband. Daarnaast bestaat er o.a. een Raad voor het Medisch Wetenschappelijk Onderzoek en overweegt de Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening de oprichting van een Voorlopige Raad van Advies voor het Bouwonderzoek. De laatste zal waarschijnlijk met onafhankelijke deskundigen worden bemand; maar nu betekent dit onafhankelijk van de instellingen van onderzoek.

In de gevallen waarin men de overheid mag adviseren met het oog op het beleid voor de lange termijn zonder gebonden te zijn door het vertegenwoordigen van een bepaalde achterban, noch gehinderd door de routine van de dagelijkse uitvoering van het beleid, kan men het adviseren aanvatten, zoals het nu – na de kentering – gewenst is. Het probleem dat de adviesraden behandelen, zullen zij dan willen bezien vanuit de individuele mens. Het is gewenst de oplossing van het probleem te projecteren tegen de achtergrond van de algemene samenhang in de maatschappij-ontwikkeling.

Zeer belangrijk is het hierbij speciale aandacht te geven aan de mensen, die het werk moeten doen. Het TNO-voorbeeld van de samenhang van spoorwerk met andere factoren kan o.a. duidelijk hebben gemaakt, dat een probleem bij de behandeling van mens naar mens wordt doorgegeven. Men zou dit een estafette kunnen noemen. Op de estafettelopers komt het aan. Zij zijn belast met het doorgeven van een estafettestokje. Het stokje hoeft maar eenmaal te vallen en de race wordt verloren.

Wil het estafettestokje worden overgenomen, dan dienen de persoonlijke verhoudingen goed te zijn.

De estafettelopers moeten van niveau zijn, anders wordt de wedstrijd – ook bij de beste persoonlijke verhoudingen – toch nog verloren. Die estafettelopers zijn niet de leden van de raden, maar de medewerkers van ministeries, raden en onderzoekinstellingen. Zij doen het werk. De raadsleden zijn de coaches, die zeggen hoe het moet; meer niet!

Estafettelopers worden getraind; bedrijfskader wordt getraind. Behoeven de lopers waar het hier om gaat misschien ook een training, met name in het hanteren van complexe problemen? De techniek is daar al vrij ver in. Voor de maatschappij is dit ook noodzakelijk.

Is het een bewijs voor onvoldoende training dat het innovatie-advies van de R.A.W.B. 4 jaar op zich liet wachten?

De laatste loper in de race is de volksvertegenwoordiging die uiteindelijk beslist. Ook die kan beter worden voorbereid op het nemen van beslissingen. Hiertoe kan een goede inspraakprocedure bijdragen.

Wat dan mogelijk is, bleek begin september in de Staten van Zeeland. Deze verkozen unaniem de leefbaarheid van de kop van Schouwen voor de daar permanent wonende bevolking en het natuurbehoud, boven de mogelijke verhoging van de recreatiedruk en het daarmee verbonden hogere welvaartspeil van diezelfde bevolking.

Dit ging tegen een voorstel van Gedeputeerde Staten in, die een afkoelingsperiode van vrijdag tot dinsdag inlasten; naar dinsdag bleek om zelf af te koelen.

De mens in zijn toekomst

De samenleving kan door middel van allerlei maatregelen, waarvan ik er hiervoor een paar noemde, beter leefbaar worden voor de mens, maar diezelfde mens vormt ook het gereedschap met behulp waarvan de samenleving tot stand komt. Dat geeft duidelijk aan, dat de mens niet is los te maken van zijn medemensen.

Wanneer wij hier even over doordenken, blijkt de samenhang, waar ik het telkens over had, in ieder mens persoonlijk aanwezig te zijn.

Hij is niet alleen consument, maar hij heeft ook deel aan het productieproces en is in die zin producent. Of hij spaart of niet, in alle gevallen

wordt er geld opzij gelegd voor zijn pensioen. Geld waar hij een uitgesteld recht op heeft. Dit geld wordt belegd. Ieder mens heeft dus deel aan kapitaalvorming en aan het beleggen van kapitaal.

Men gaat op zijn tijd recreëren, maar op een ander ogenblik lopen andere recreanten je in de weg. Je bent tegen vervuiling door auto's en elektrische centrales, maar je rijdt zelf auto en gebruikt elektriciteit. Je bent voor het uitbreiden van allerlei collectieve voorzieningen, maar tegen het verhogen van de belastingdruk, enz. enz.

Een allereerste eis, die ik daarom aan de opleiding van mensen zou willen stellen, is dat men deze samenhang der dingen in de veelzijdigheid van een mens naar voren haalt en wel op alle niveaus, van kleuterschool tot postdoctoraal onderwijs. Dit behoort dan natuurlijk wel aangepast te zijn aan het betrokken niveau.

Dit betekent nogal een radicale verandering.

Ik wil dit toelichten aan mijn eigen ideeën over het onderwijs in de fysieke beheersing van het binnenmilieu. Wij proberen de onveranderlijke, exacte gedeelten van het vak in boek en op de band ter beschikking te stellen, zodat ieder die kan raadplegen, wanneer hij dat nodig heeft. Het eigenlijke doceren wordt dan een activiteit, waarbij de samenhang door de docent of liever nog door een samenspel van docenten op de voorgrond wordt geplaatst.

In wezen worstelt de hele afdeling der Bouwkunde met dit probleem. Een gebouw is met al zijn facetten toch één produkt, en dan dikwijls nog maatwerk. Hierin moet de samenhang van een aantal disciplines tot uitdrukking komen. Daarbij is niet alleen de techniek aan de orde; het gebouw vervult in de eerste plaats een functie in de maatschappij.

Zou met deze vorm van doceren zijn te voorkomen, dat de president van de rechtbank zijn oor meer vertrouwt dan het verstand van deskundigen?

Daar is nog een stuk menselijk gereedschap te noemen, dat nodig is bij goede inspraak en beslissingsrecht, nl. de mentaliteit van de mensen. Het structureren van inspraak en beslissingsrecht betekent een decentralisatie. Deze is alleen uitvoerbaar, wanneer men bereid is tot samenwerking bij de uitvoering van plannen, dat is wanneer men zich ook verantwoordelijk voelt voor het grote geheel, ook al bestrijkt de eigen taak maar een deel. Ter illustratie kies ik een voorbeeld uit de regionale planologie. Een streekplan in de moderne vorm is iets, waarover de gekozen beslissers, Provinciale Staten, beslissen. Hun besluit regelt het beslissingsgebied van

de gemeenten. Deze beslissen op hun beurt binnen dat gebied in de vorm van een bestemmingsplan. Men kan dat doen naar de geest van het streekplan, maar het kan ook naar de letter gebeuren. In het eerste geval blijft de groene long in het centrum van Zuid-Holland bestaan, in het tweede geval gaat de long lijden aan baksteensilicose.

De juiste mentaliteit maakt decentralisatie en daardoor inspraak mogelijk. Misbruik bevordert de wens naar centrale controle.

Op de mentaliteit wil ik nog even verder ingaan.

Op 14 mei 1970 droegen de hoogleraren van de afdeling Bouwkunde hun mandaat als organisatorisch bestuur van de afdeling over aan de plenaire vergadering. Deze aanvaardde dat, in de verwachting dat een mentaliteit van algemene participatie de bestaande en komende problemen zou kunnen oplossen.

Dit is niet geschied. De vrijheid tot non-participatie werd door velen gebruikt. Dat kon ook niet anders. Men ontkent de trage gang van de geschiedenis, wanneer men hoopt te kunnen omschakelen op het: 'nu, anders'.

Het koesteren van deze illusie heb ik de hervormers in de afdeling in woord en geschrift verweten. Het is goed voor de eigen plaatsbepaling om later te merken, dat ikzelf dezelfde fout heb gemaakt.

In mijn rapport over de fysische beheersing van het binnenmilieu als onderdeel van de bouwkunde heb ik gesproken over een ontwerpteam. De deelnemers in dit team zouden met zelfvertrouwen en met vertrouwen in de andere leden van het team de zekerheden van de eigen discipline ter discussie stellen, en over de zekerheden van anderen zakelijk meepraten. Wanneer men zo samen het ontwerpprobleem gebalanceerd weet te stellen, zou men het ook samen kunnen oplossen.

En hoe spraken mijn collega en ik ook weer over verlichting en ramen? Utopie en werkelijkheid?

'Mut zur Utopie'. Ik blijf hopen, maar dan niet in het haastige tempo van deze tijd, maar op lang zicht. Mijn eerste afstudeerstudenten moeten verantwoordelijke posities in maatschappij en onderwijs hebben bereikt, voor er wezenlijk verandering komt.

Dat kost tenminste twintig jaar.

Geduld dus!, en niet het 'nu, anders' van studenten.

Maar tijdens die oefening in geduld komt de toekomst nader.

Ik had het al een paar keer over mentaliteitsverandering en men komt het ook elders tegen. Dit vraagt een verdieping.

Het vragen om een mentaliteitsverandering heeft iets agressiefs. Het is het

wijzen naar de ander. Hij moet zich veranderen. Ik niet, ik ben al anders!
Dat, wat mentaliteitveranderaars willen en waarvan Egbert Tellegen in zijn 'revolutie tegen de dood' zegt, dat het erom gaat, dat diep in het individuele bestaan ingrijpende veranderingen nodig zijn, dat begint bij jezelf [18]. Dan heet het bekering. Daarmee is dan gezegd, dat het iets is waarvan je wel kunt getuigen, maar waarvan je nooit tegen anderen zult zeggen, dat ze je moeten volgen.

Het blijft dus een utopie, een wijkend perspectief.

Toch zullen wij moeten proberen dit te combineren met nuchter, met twee benen op de grond, de betrokkenheid van de mensen bij hun bestaan groter te maken.

Hiervoor behoren allerhand geestelijke Kleinpolderpleinen te worden geslecht:

- Wij zouden van voorschriften en wenken voor de woningbouw op richtlijnen voor de prestatie van de woning kunnen overgaan. Dit geeft meer verantwoordelijkheid aan een grote groep mensen.
- Wij zouden kunnen nalaten de bejaarden te centraliseren. Zij behouden dan een plaats in de maatschappij. De diensten kan men wel centraliseren.
- Wij zouden weer zelf belasting en sociale lasten kunnen betalen. Nu, met de heffing aan de bron, voelen wij ons niet verantwoordelijk voor de besteding, maar proberen wij er zoveel mogelijk van te halen. Wij kopen met deze onpersoonlijk betaalde belasting de dienst aan de medemens af en vereenzamen daardoor zelf.
- Wij huren meestal handen of hersenen, geen mensen, terwijl reeds be- wezen is dat dit ook anders kan.
- Wij bieden woningen aan compleet met verplicht model naambordje, zonnenscherm en droogmolen, maar wij kunnen ook initiatief uitlokken door dragers of cascowoningen aan te bieden.
- Wij zouden eerst na moeten gaan wat wij willen en onze opleiding dan daarop richten, i.p.v. eerst onze kennis te ontwikkelen en daaraan een recht op werk aangepast aan het eigen opleidingsniveau te ontleen.
- Wij.... enz. enz.

Ter illustratie: In een KRO-uitzending op maandag 14 augustus kwamen stemmen uit het publiek, die veel zagen in een bundelend wijkcentrum, maar alles moest pro deo beschikbaar zijn: de dokter, de jurist, de wijkverpleegster, enz.

Dit ligt in een lijn met de TV-reclame voor 'Margriet'. 'Margriet' informeert

je over alles, ook over de schoolproblemen en over hoe je te gedragen op een ouderavond.

Dan komt dat gedrag. De TV-spot laat even een moeder zien. Ze staat op en zegt alleen maar dit: 'Ik vind, de kinderen hebben er recht op'.

'Pro deo' en 'recht' zijn in strijd met je betrokken en daardoor verantwoordelijk voelen.

Je betrokkenheid zou je moeten kunnen beleven. Daarom ziet men overal de tendens naar kleinere eenheden. Zowel op papier als in de praktijk. Misschien zoeken mensen dit, die wegtrekken uit onze grote steden, maar als men dan naar torenflats elders gaat, komt men van de regen in de drup.

Dat hebben ze niet bedoeld met hun visie op de kleinere eenheden:

- Plato, die sprak over eenheden van 5000 burgers, d.i.: vrije mannen, zodat iedere burger alle andere van gezicht kon kennen.
- De *Blueprint for survival*, die wijken van 500 inwoners, kernen van 5000 inwoners en eventueel agglomeraties van 500.000 aangeeft [19].
- De KRO-uitzending, die sprak over wijken met een duidelijk goed functionerend wijkcentrum.
- De socioloog Hoorn, die spreekt van een buurtraad voor een buurt van 10 à 20.000 inwoners.

De tendens is duidelijk: geef de mens een eenheid om in te leven, die hij kan overzien en waarin hij een plaats heeft, dan mag je weer verantwoordelijkheidsbesef vragen; eerder mag dat niet.

Tempora mutantur et nos mutamur in illis.

Tussen de hoogleraar Hamaker, die anno 1900 voor het nadenken twee studeerkamers ter beschikking had, met dubbele, gekapitonneerde deuren, een kamer voor en een achter, zodat hij zich altijd aan het lawaai kon onttrekken, en uw spreker, die inspiratie opdeed op het Kleinpolderplein met de autoradio aan, ligt maar een generatie.

Wat was dat eigenlijk voor lawaai waaraan men zich in 1900 wilde onttrekken?

Tussen onze kinderen en de tieners van nu ligt maar een halve generatie. Onze kinderen hebben zich nog gericht naar het voorbeeld van hun ouders, de tieners doen dit niet meer.

De mens verandert dus in wisselwerking met zijn omstandigheden.

De bijna profetische uitdaging van Meadows c.s. vraagt om bezinning voor weer enige geslachten verder. Wanneer wij dat au sérieux nemen, ontkomen

wij er niet aan geestelijke Kleinpolderpleinen te slechten en in een dialoog op de agora over de weg naar de toekomst van onze kindskinderen te praten, dat is ook naar elkaar te luisteren.

Dat is moeilijk.

Dit konden wij een paar dagen op de Pietersberg, waar ik van sprak. Wat bleef daarvan over? Uiterlijk alleen een iets beter onderling begrip. Innerlijk werkt het misschien verder door, bv. in deze rede.

Het perspectief, waar de mens op hoopt, is een utopie. Nuchter mogen wij echter constateren, dat het mogelijk is de omstandigheden te veranderen zodat de mens mee verandert.

De bouwkunde heeft hierin een voorname plaats.

Omdat wij het perspectief zien, ook al is het een wijkend perspectief, kan het onze koers bepalen bij het veranderen van de omstandigheden. Dat zal het slopen van Kleinpolderpleinen betekenen en op de agora ontstaan dan nog heftige debatten over dat perspectief.

Toch put ik uit het besef van het bestaan van deze mogelijkheid de moed om de aan Maarten Luther toegeschreven woorden tot de mijne te maken:

Ook al zou ik weten, dat morgen de wereld verging, dan nog plantte ik vandaag mijn appelboompje.

Literatuurverwijzingen:

- 1 J.Hamaker, *De Ingenieur*, 83 (1971), p. B67.
- 2 Mevr.H. Van Someren-Downer, *Vrijheid en Democratie*, 1058, 18 februari 1972.
- 3 *Verslaggever*, *Algemeen Dagblad*, 7 maart 1972.
- 4 J. Varkevisser, *Economisch Statistische Berichten*, 57 (1972), p. 640.
- 5 D.L.Meadows, *The Limits to Growth*, Ned. vert. Aula-boeken 500, 1972.
- 6 Toelichting op de begroting van onderwijs en wetenschappen 1973, pag. 50.
- 7 W.H.Vermeulen, *N.R.C.-Handelsblad*, 18 juni 1971.
- 8 Redactie, *Intermediair*, 8 (1972), p. 9.
- 9 *Verslaggever*, *Zierikzeesche Nieuwsbode*, 12 september 1972.
- 10 F.J.M.van Oudenhoven en R. Willems, *Economisch Statistische Berichten*, 57 (1972), p. 704.
- 11 A.E.Pannenburg, *Voordruk Congres Technologie en Nationaal Beleid*, 7 oktober 1970.
- 12 H.B.G.Casimir, *5th International TNO-Conference*, TNO, 1972, p. 7.
- 13 Dag Hammarskjöld, *Merkstenen*, Desclée de Brouwer, 1966, p. 28.
- 14 Georg Picht, *Mut zur Utopie*, R.Piper Verlag, München, 1969.
- 15 Rien Idenburg, *Zicht op Inspraak*, Staatsuitgeverij, 1971.
- 16 Stichting Architecten Research, *Weefsels*, voorlopig rapport januari 1972.
- 17 H.P.G.Hoorn, *Inspraak in Nederland*, Openbare Werken, Maastricht, 1972.
- 18 Egbert Tellegen, *Revolutie tegen de dood*, Ambo-boeken, 1972.
- 19 Diverse auteurs, *A Blueprint for Survival*, *The Ecologist*, 2 (1972), p. 1.
- 20 H.P.G.Hoorn: *Inspraak is een georganiseerd proces*, waarbij in een vroegtijdig stadium aan een zo representatief mogelijk deel van de direct betrokkenen de mogelijkheid wordt verleend om in samenspraak met het bestuur te discussiëren over aspecten van het ruimtelijk beleid, waarbij – binnen redelijke grenzen – het te berde gebrachte van invloed zal kunnen zijn op de uiteindelijk door de daartoe geëigende organen te nemen beslissing (zie 17).

Tabel 1.

Overgenomen uit kamerstuk zitting 1971-1972-11281: 'Kwantitatieve en financiële effecten van de herstructurering van het wetenschappelijk onderwijs'.

Verwachte aantallen eerstejaars in de nieuwe W.O.-structuur:

Eerstejaars x 1000	1970	1980	1990
Hoge schatting	18	31	47
Lage schatting		24	32

Numeriek rendement van afstuderen 62%